

HET OORDEEL OVER FEITEN EN PRESENTATIE

door Drs. K. Kruisbrink

1 Inleiding

In het kader van de jaarrekeningcontrole beschikt de accountant maar in beperkte mate over controlemiddelen, die hem de mogelijkheid bieden tot zekerheid te geraken omtrent de feiten, die zich in een verslagperiode hebben afgespeeld en terzake van de onderzochte verantwoording relevant zijn.

De begrenzungen, die verbonden zijn aan de oordeelsvorming van de accountant vloeien voor een deel voort uit de omstandigheid, dat in het arsenaal van controlemiddelen de directe (visuele) waarneming slechts een ondergeschikte plaats kan innemen. Van aanmerkelijk meer betekenis zijn de controlemiddelen, waarbij gebruik gemaakt wordt van de waarneming en registratie door anderen dan de accountant, zowel buiten als binnen de te controleren huishouding.

De begrenzungen in de oordeelsvorming kunnen ook samenhangen met de beperkingen, die schuilen in de technische deskundigheid van de accountant, d.w.z. in de kennis die de accountant pleegt te bezitten omtrent de technologische processen, welke zich binnen een bedrijfshuishouding kunnen afspelen.

Genoemde relativeringen in de oordeelsvorming van de accountant zijn onontkoombaar, vooral ook omdat de kosten die zouden worden opgevoerd om de „onzekerheid” op te heffen geacht kunnen worden niet in verhouding te staan tot het resultaat van deze inspanningen.

Omtrent de meer specifieke relaties tussen de middelen van accountantscontrole en de doeltreffendheid van de oordeelsvorming omtrent de feiten, die in de te controleren verantwoording hun weerslag vinden, is in de voorafgaande artikelen reeds besproken.

Een aspect, dat daarbij niet aan de orde is gekomen, betreft het vraagstuk in hoeverre het „beeld”, dat van de feiten wordt verstrekt nog onzekerheden bevat, anders gezegd: in hoeverre de presentatie van de feiten een faktor vormt, die bij de oordeelsvorming van de accountant een eigen benadering vraagt.

Deze vraag zal bevestigend moeten worden beantwoord, immers de jaarrekening is naast middel tot het afleggen van verantwoording, vooral ook een communicatiemiddel tussen het bestuur van de onderneming enerzijds en de kring van degenen die belang hebben bij de onderneming anderzijds (1).

De problematiek van de communicatie nu ligt in de begrijpelijkheid van de „boodschap” (2). Deze begrijpelijkheid wordt bevorderd door een reeks van factoren, w.o.

- de eenduidigheid in de begripsvorming
- de selectie van de gegevens.

In de wet op de jaarrekening van ondernemingen is gepoogd richtlijnen te geven ten behoeve van de duidelijkheid, zo men wil begrijpelijkheid, van de boodschap die door middel van het jaarverslag wordt verstrekt.

In het hierna volgende zal worden onderzocht in hoeverre door de selectie

van de gegevens in het jaarverslag, dus door de presentatie van de feiten, het inzicht in de verantwoording kan worden beïnvloed.

2 De presentatie van de gegevens in de jaarrekening

De wet op de jaarrekening verschaft voorschriften ten aanzien van de detaillering en rubricering van de informatie omtrent vermogenspositie en resultaat. Afwijking hiervan is slechts toegelaten indien afzonderlijke vermelding van posten in het geheel van de jaarrekening van te verwaarlozen betekenis zou zijn.

Binnen de regels, gegeven door de wet, zijn er voorhands nog tal van interpretatiekwesties die om uitwerking vragen. Uiteraard is het belangrijk, dat de voorschriften niet te rigide zijn en dat er een zekere ruimte bestaat om een wijze van presentatie te kiezen die in de gegeven situatie passend wordt geacht.

Hier ligt een spanningsveld, waarbij de wijze van presentatie het oordeel over de feiten kan beïnvloeden. Een enkel voorbeeld ter verduidelijking.

In het eerste deel van de beschouwingen naar aanleiding van de wet op de jaarrekening (3) werd de vraag opgeworpen of iedere vermeerdering of vermindering van het eigen vermogen in de winst- of verliesrekening tot uitdrukking zou moeten komen.

In het tweede deel van de beschouwingen is op deze vraag nader ingegaan. Daarbij is onderscheid gemaakt tussen 1 mutaties welke via de rekening van het eigen vermogen *moeten* worden verantwoord, zoals plaatsing of intrekking van aandelen; 2 mutaties die niet via de rekening van het eigen vermogen *mogen* worden verantwoord, maar in de winst- en verliesrekening moeten worden getoond, t.w. alle met de normale bedrijfsuitoefening samenhangende baten en lasten.

In de „Beschouwingen” worden beide mogelijkheden (dus als vermogensmutatie in de balans of als onderdeel van de resultatenrekening) opengelaten voor „posten met een incidenteel karakter en van grote omvang”, die géén verband houden met de normale bedrijfsuitoefening, mits daarbij een bestendige gedragslijn wordt toegepast.

Verschillende voorbeelden worden genoemd, zoals eenmalige lasten wegens verbetering in pensioenregeling, verliezen door rechtsgedingen of belastinggeschillen, gevolgen van tariefswijzigingen op latente belastingposities. Nog nader zou worden onderzocht in hoeverre ook valutakoersverschillen alsook (voorzieningen voor) reorganisatiekosten tot de categorie van incidentele posten behoren, die rechtstreeks in het eigen vermogen kunnen worden gemuteerd.

Het laat geen twijfel, dat de presentatie hier van wezenlijke invloed is op de mogelijkheid tot beoordeling van de feiten. De eis, dat althans een bestendige gedragslijn wordt gevolgd, lijkt weinig steun te bieden, waar het gaat om incidenteel voorkomende lasten (of baten).

De omstandigheid dat er ten aanzien van de genoemde posten een keuze-mogelijkheid is, namelijk verwerking via de resultatenrekening ofwel rechtstreeks via het eigen vermogen, vergt van bedrijfsleiding én van de accountant

een zorgvuldige afweging van de in het geding zijnde factoren opdat de verstrekte informatie een juist oordeel toelaat omtrent het resultaat over de verslagperiode.

Een tweede voorbeeld kan men vinden in de verslaglegging van gediversificeerde ondernemingen (4).

De wetgever geeft voor ondernemingen met deelnemingen verschillende mogelijkheden aan om de vereiste informatie te verstrekken, namelijk door middel van één geconsolideerde jaarrekening, dan wel via de afzonderlijke of de samengevoegde jaarrekeningen van deze ondernemingen.

In de praktijk van de jaarverslaggeving wordt hieraan in het algemeen voldaan door het verstrekken van een geconsolideerde jaarrekening van de economische eenheid gevormd door de moedermaatschappij en de meerderheidsdeelnemingen. Door de groei van de ondernemingen doet zich het verschijnsel voor, dat vele ondernemingen actief zijn op meer dan één geografische markt en verschillende produkten voeren.

Terecht wees Ovezall erop, dat indien een onderneming bestaat uit onderdelen met voor elk deel zelfstandige groeikansen en winstmogelijkheden als ook risico's, de verantwoording omtrent geïnvesteerd vermogen en behaalde rentabiliteit ook gesplitst zou behoren te worden naar elk van de onderdelen. Juist de geconsolideerde jaarrekening zal bij gediversificeerde ondernemingen geen optimale informatie verschaffen. Vandaar, dat o.a. in Engeland en de Verenigde Staten reeds voorschriften in werking zijn op grond waarvan gediversificeerde ondernemingen voor de verschillende bedrijfsonderdelen informatie dienen te verschaffen omtrent omzet en aandeel in het totale bedrijfsresultaat vóór buitengewone baten en lasten en belastingen.

Uit oogpunt van controle en beoordeling door de accountant rijzen hierbij verschillende vraagstukken, zoals in eerste instantie: wanneer is er sprake van een bedrijfssonderdeel, dat in de presentatie van de jaarcijfers tot afzonderlijke toelichting noopt en vervolgens de toerekening van de kosten en opbrengsten aan deze bedrijfssonderdelen. Deze technische problemen worden nader behandeld in de vakliteratuur en blijven hier verder rusten.

Van belang is het wel vast te stellen, dat in de jaarverslaggeving van Nederlandse ondernemingen de zg. gesegmenteerde informatie nog slechts een zeer bescheiden plaats inneemt.

Ook voor dit onderdeel van de jaarverslaggeving geldt, dat de mogelijkheid tot het verkrijgen van inzicht in de feitelijke ontwikkeling van de (gediversificeerde) onderneming nog in hoge mate afhankelijk is van de presentatie van gesegmenteerde informatie.

In het kader van de presentatieproblematiek rondom de jaarrekening zij tenslotte gewezen op artikel 4 van de wet op de jaarrekening, welk artikel de mogelijkheid biedt om met betrekking tot de verstrekking van gegevens inzake de balans en de winst- en verliesrekening afzonderlijke vermelding van posten achterwege te laten, die in het geheel van de jaarrekening van te verwaarlozen betekenis, m.a.w. immaterieel zijn.

In het aanvankelijke wetsontwerp was deze „escape”-clause niet opgenomen, doch na aandrang vanuit de Kamer is deze passage er alsnog in gebracht. Door de verwijzing naar „het geheel van de jaarrekening” wordt tot

uitdrukking gebracht dat wat van te verwaarlozen betekenis is voor een groot concern, voor een kleinere onderneming wél relevant kan zijn.

De minister stelt zich op het standpunt, dat de accountantspraktijk een waarborg zal zijn tegen misbruik van deze bepaling. Dit moge zo zijn, toch ligt hier wel een presentatievraagstuk dat niet losgemaakt kan worden van de (subjectieve) interpretatie van feiten.

Vandaar dat inmiddels weer stemmen opgaan om praktische regels te formuleren waardoor aan het begrip „immaterieel” meer objectieve inhoud kan worden gegeven (5).

3 De presentatie van gegevens in het bestuursverslag

Het bestuursverslag staat formeel geheel los van de jaarrekening (bestaande uit balans, winst- en verliesrekening alsmede de toelichting daarop). De wet op de jaarrekening verstrekt uitsluitend voorschriften terzake van de gegevens, die moeten worden opgenomen in de jaarrekening.

Ook elders in onze wetgeving worden geen aanwijzingen gegeven voor de inhoud van het bestuursverslag.

Mocht het ontwerp voor de vierde E.E.G.-richtlijn definitief worden, dan zou het jaaroverzicht verplicht worden, in welk overzicht een nauwkeurig beeld dient te worden gegeven van de gang van zaken en de positie van de vennootschap.

Voorts moet dan informatie worden verschaft omtrent:

- gebeurtenissen van bijzondere betekenis, die zich na het einde van het boekjaar hebben voorgedaan;
- de verwachte ontwikkelingen van de vennootschap.

Ook al zijn er in Nederland op dit punt nog geen wettelijke voorschriften, omtrent de inhoud van het bestuursverslag zijn - mede in verband met het beraad omtrent de jaarverslaggeving - wel bepaalde wensen geuit. Reeds in het uit 1962 daterende rapport van de Nederlandse werkgeversverbonden werden suggesties gedaan.

P. C. Louwers (6) noemde in zijn „tien geboden voor een duidelijke verslaggeving” o.m. de volgende geboden betreffende het bestuursverslag:

- er moeten zodanige ratio's en statistische overzichten over meerdere perioden uit het verleden worden opgenomen als nodig is om de periode waarop het verslag betrekking heeft te kunnen beoordelen in het beeld van de ontwikkeling van de onderneming. De achtergronden van de ontwikkeling van deze ratio's en statistische overzichten zullen moeten worden toegelicht.
- de leiding van de onderneming moet in het directieverslag duidelijk, onomwonden en zoveel mogelijk gekwantificeerd uiteenzetten welke belangrijke factoren haar beleid en de resultaten daarvan in de verantwoordingsperiode hebben beïnvloed, respectievelijk welke dat in de toekomst volgens haar verwachting zullen doen.

In aansluiting hierop zij vermeld het overzicht, dat IJsselmuiden (7) geeft van de onderwerpen, die men in bestuursverslagen kan aantreffen, t.w.

- a. doublures van de jaarrekening.

Tal van jaarverslagen vangen aan met een financieel overzicht, waarin opgenomen: omzet, lonen, totaal en eigen vermogen etc.

b. bewerkingen van gegevens in de jaarrekening, zoals kengetallen, overzichten van herkomst en besteding van middelen.

c. financiële gegevens, die naar hun aard in de jaarrekening thuishoren maar die de wet niet eist, b.v. segmentgegevens bij gediversificeerde ondernemingen.

d. eigen interpretatie en toelichtingen van het bestuur met betrekking tot de jaarrekening.

e. prognoses over de ontwikkeling van omzet, winst, investeringen en financiering.

Bovenstaande informatie in het bestuursverslag geeft een eigen resp. aanvullend beeld omtrent het bedrijfsgebeuren, naast het beeld dat daarvan door middel van de jaarrekening wordt gegeven.

Hoewel een goedkeurende accountantsverklaring in juridische zin alleen de jaarrekening en niet het bestuursverslag dekt, wordt die relatie in de beroepsreglementering van de registeraccountants wel gelegd. In de nieuwe gedrags- en beroepsregels geschiedt dit in artikel 12, waarin aan de orde komt de draagwijdte van de accountantsverklaring ten opzichte van de informatie die tezamen met de door de accountant gecertificeerde verantwoording wordt verstrekt. De getrouwheid van de weergave die de jaarrekening bevat met betrekking tot het daaraan ten grondslag liggende gebeuren mag niet worden aangetast door hetgeen in begeleidende stukken omtrent deze verantwoording wordt opgemerkt.

Ook in de E.E.G.-richtlijnen (i.c. het ontwerp van de 5e richtlijn) komt deze materie aan de orde. De controleur dient het jaaroverzicht in zijn controle te betrekken - aldus artikel 51.

Het is duidelijk, dat voorzover in het bestuursverslag gegevens zijn opgenomen, welke doublures, dan wel bewerkingen, van cijfers bevatten uit de jaarrekening de juistheid van deze informatie door de accountants kan worden vastgesteld.

Enigszins anders ligt de situatie bij de overige informatie die in het bestuursverslag wordt verstrekt.

Volgens Nederlandse beroepsopvattingen moet hier een onderscheid worden gemaakt tussen de zg. specifieke en algemene verantwoordelijkheid.

Dit begrippenpaar werd gehanteerd door de Commissie van advies inzake beroepsaangelegenheden (van het Niva) in haar rapport over „De verantwoordelijkheid van de accountant voor de inhoud van een prospectus” (De Accountant november 1957).

De toenmaals gegeven beschouwing welke was toegespitst op het prospectus, kan eveneens worden betrokken op het jaarverslag. In beide gevallen gaat het om de vraag of er verschil in verantwoordelijkheid is voor wél en niet (expliciet) gecertificeerde cijfers.

De C.A.B. was van oordeel, dat er naast de specifieke verantwoordelijkheid voor de jaarrekening (in het prospectus) waarop de accountantsverklaring betrekking heeft en voor de overige mededelingen (in het prospectus) ter toelichting op de jaarrekening er een algemene verantwoordelijkheid geldt

voor de overige inhoud (van het prospectus).

De grondslag van de algemene verantwoordelijkheid zou liggen „in de zorgvuldigheid welke door degenen, wier namen worden vermeld in of bij bescheiden die dienen ter voorlichting van het maatschappelijk verkeer, in het algemeen in acht moet worden genomen”.

Daaraan werd nog toegevoegd, dat op grond van deze algemene x verantwoordelijkheid de juistheid van de verstrekte informatie moet worden beoordeeld, doch dat deze verplichting niet verder reikt, dan wat redelijkerwijs van de betrokkenen (w.o. de accountant) mag worden verwacht.

Men moet zich intussen afvragen in hoeverre deze benadering nog bruikbaar is; immers door de veelheid van informatie in een jaarverslag met financiële resp. kwantitatieve gegevens die soms wel, soms niet zijn ontleend aan de jaarrekening, is de grens tussen gegevens waarvoor de specifieke en waarvoor de algemene verantwoordelijkheid geldt niet steeds gemakkelijk te trekken. Dit geldt zeker voor degene die van het jaarverslag als buitenstaander kennisneemt.

In een recente beschouwing in het Amerikaanse „Journal of Accountancy” getiteld „Standards of disclosure for supplementary data (8)” wordt erop gewezen, dat een deel van de aanvullende informatie die naast de jaarrekening in het jaarverslag wordt verstrekt, niet vanzelfsprekend gedekt wordt door de verklaring bij de jaarrekening. In het bijzonder wordt gedacht aan de „non-company” en „projected data”.

Voorgesteld wordt om door de Financial Accounting Standards Board een onderzoek te laten verrichten naar de maatstaven waaraan de aanvullende informatie (eventueel te onderscheiden naar bedrijfstak) zou moeten voldoen.

Daarop aansluitend zou in de (Amerikaanse) accountantsverklaring een afzonderlijke opinie-paragraaf moeten worden opgenomen die tot uitdrukking zou moeten brengen dat de, nader omschreven, aanvullende informatie een juiste weergave bevat van de daarvoor (per bedrijfstak) geldende normen.

Men kan betwijfelen of hier een bruikbare suggestie wordt gedaan. Het formaliseren van generally accepted accounting principles (resp. maatschappelijk aanvaardbare waarderingsregels) terzake van de jaarrekening is al een zware opgave en nodigt niet tot het formaliseren van de aanvullende informatie.

Wel is het begrijpelijk (zeker in de Amerikaanse verhoudingen) dat gezocht wordt naar een afgrenzing van de verantwoordelijkheid van de accountant voor de informatie die in het jaarverslag naast de jaarrekening wordt verstrekt. Overigens zien sommige Amerikaanse accountants hier ook een welkome mogelijkheid tot uitbreiding van de attestfunctie, welke gedachte verwantschap toont met opvattingen van Nederlandse beroepsgenoten (9).

Onder uitbreiding van de attestfunctie wordt dan met name gerekend het ook in het accountantsoordeel betrekken van de zg. niet-financiële informatie. Op dit perspectief, waarover in vakkringen verschillend wordt gedacht, zij hier niet verder ingegaan.

Wel zij opgemerkt, dat het niet juist lijkt het theorema van de specifieke

en de algemene verantwoordelijkheid te blijven hanteren, zonder te omschrijven voor welke gegevens in het jaarverslag de specifieke verantwoordelijkheid van toepassing wordt geacht.

Dit laatste zal kunnen gelden voor de eerder genoemde doublures van de jaarrekening, de bewerking van gegevens uit de jaarrekening en de financiële gegevens, die naar hun aard in de jaarrekening thuishoren, maar die de wet niet eist.

Daarbuiten vallen derhalve de eigen interpretatie van het bestuur en, althans voorlopig, ook de toekomstprognoses.

Weliswaar bepalen ook beide laatste elementen het totaalbeeld omtrent het gevoerde beheer, doch dit deel van de presentatie wordt niet geschraagd door een oordeel omtrent feiten waaromtrent de accountant volledig deskundig is. In hoeverre de hier bedoelde precisering van de (aanvullende) gegevens in het jaarverslag die de accountant door zijn verklaring dekt wellicht tot een bepaalde indeling van het jaarverslag resp. bewoording van de accountantsverklaring noopt, zou nader moeten worden onderzocht.

4 De presentatie van informatie buiten de jaarrekening om

In deze beschouwing over de vraag welke rol de accountant is toebedeeld bij het vertalen (presenteren) van feiten betreffende het bedrijfsgebeuren in voor derden bestemde informatie, die een getrouw beeld moet geven van vermogenspositie en resultaat voor de onderneming, moet ook aandacht worden gegeven aan de informatie die buiten het jaarverslag om, in de loop van het boekjaar wordt verstrekt.

Men behoeft hierbij niet alléén te denken aan de rapportage omtrent de tussentijdse resultaten.

Door een van de leidende figuren bij de Amerikaanse Securities and Exchange Commission werd hierover onlangs opgemerkt:

„In addition to a responsibility that financial statements make sense, it also appears that auditors are increasingly being pushed into association with more than simply the financial statements of their clients. They are being associated to a greater extent with all public financial reporting which their client is undertaking (10)”.

In dit verband valt te denken aan berichten omtrent de ontwikkeling van het resultaat in de loop van het boekjaar, tussentijdse mededelingen aan de pers, zowel op financieel gebied als daarbuiten.

Met name de berichtgeving omtrent tussentijdse resultaten verdient in dit opzicht de aandacht. Het is niet gebruikelijk dat de accountant een verklaring afgeeft bij de tussentijdse resultaten.

Hier pleegt men eveneens onderscheid te maken tussen de specifieke en de algemene verantwoordelijkheid.

Voorzover het gaat om de *niet*-gecertificeerde tussentijdse overzichten geldt de algemene verantwoordelijkheid, die niet verder reikt dan het toezicht, dat de tussentijdse informatieverstrekking zodanig is georganiseerd, dat verwacht mag worden, dat deze aan redelijke eisen van betrouwbaarheid voldoet.

Men moet zich wel afvragen, of deze benadering niet te zeer stamt uit de tijd, dat het verstrekken van tussentijdse informatie omtrent de resultaten-ontwikkeling een uitzondering vormde.

Inmiddels is dit echter, mede onder aandrang van de Vereeniging voor den Effektenhandel een vast bestanddeel geworden in de financiële berichtgeving van tal van ondernemingen. In hoeverre het voor alle categorieën van bedrijven mogelijk is om deze tussentijdse informatie ook te realiseren, blijve hier verder buiten beschouwing (voor seizoenbedrijven en bedrijven waarvan de kapitaalomloopsnelheid gering is, zijn aan tussentijdse berichtgeving bijzondere problemen verbonden).

Voorzover het bedrijfstype de mogelijkheid biedt voor een zinvolle tussentijdse informatie zal het administratieve apparaat er op ingesteld behoren te zijn om de benodigde gegevens met een vaste periodiciteit en in een voldoende detaillering te verschaffen.

Ook hier zouden zich normen per bedrijfstak kunnen ontwikkelen. Alsdan zal de accountant zich direct betrokken achten bij de samenstelling van de tussentijdse cijfers; dit vooral omdat er in de continuïteit een nauwe samenhang ontstaat tussen het gepubliceerde resultaat van een (groot) deel van het boekjaar en het jaarresultaat.

De controle-arbeid, die met betrekking tot de tussentijdse berichtgeving vanwege de algemene verantwoordelijkheid dient te worden verricht, is reeds vrij uitvoerig (11). Het omvat het onderzoek naar de bestendigheid van de gehanteerde waarderingsmaatstaven, mede in relatie tot de bij de jaarafsluiting toegepaste maatstaven en voorts het onderzoek naar de deugdelijkheid van de administratieve organisatie en de technische zorgvuldigheid waarmee de tussentijdse cijfers worden samengesteld.

De stap welke in de onderhavige gevallen nog genomen zou moeten worden om tot een certificering van de tussentijdse informatie te geraken lijkt, mede gezien de mogelijkheden tot dynamisering van de controle-arbeid niet te groot. Daarmede zou een verdieping van de attestfunctie worden gerealiseerd en de onduidelijkheid, wellicht zelfs onbekendheid, die in het maatschappelijk verkeer bestaat terzake van het verschil tussen specifieke en algemene verantwoordelijkheid, worden opgeheven. Deze verdieping van de attestfunctie zou eerder in aanmerking kunnen komen dan een verbreding van de attestfunctie tot de zgn. niet-financiële informatie.

5 Slotopmerking

In de voorafgaande paragrafen is nagegaan in hoeverre door de presentatie van de informatie het oordeel over de feitelijke gang van zaken binnen de te controleren huishouding wordt beïnvloed.

Het oordelen over feiten en presentatie hangt nauw samen met de methodiek van de externe informatieverschaffing. Een afgeronde analyse van enerzijds de behoefte aan externe informatie en anderzijds de mogelijkheid om hierin op doelmatige wijze te voorzien is in de vakliteratuur niet aanwezig. Vast staat wel, dat de jaarrekening zeker niet het middel is waardoor in alle informatiebehoeften kan worden voorzien. Zo valt te wijzen op de onvol-

komenheid van de gangbare informatiesystemen met betrekking tot de aanwending van de menselijke arbeidskracht en ruimer: het functioneren van het bedrijf als sociaal systeem (12).

De investeringen (of het achterwege laten daarvan) in leidinggevende technische en commerciële bekwaamheden blijken onvolledig of niet uit de jaarrekening.

Zolang omtrent de wijze van vaststelling van dit deel van het bedrijfsgebeuren - dus omtrent de feiten - zich nog geen normen hebben ontwikkeld die zich ook voor kwantificering lenen, zal het niet mogelijk zijn deze in het oordeel over de presentatie te betrekken.

Literatuurverwijzingen

- 1 Drs. I. Kleerekoper, *De Jaarrekening als communicatiemiddel*. MAB 1969
- 2 Drs. J. G. Appelboom, *Organisatiestructuur en organisatie*. MAB 1969
- 3 Voorontwerp van beschouwingen naar aanleiding van de wet op de jaarrekening van ondernemingen, aflevering nr. 1, december 1971
- 4 o.a.
R. J. Ovezall, *De jaarrekening van gediversificeerde ondernemingen*. MAB nov./dec. 1970
en P. G. G. Frederiks, *Publicaties door gediversificeerde ondernemingen*. MAB okt. 1973
- 5 Prof. mr. C. A. Boukema in een inleiding voor de Kring van Amsterdamse economen: *Juridische aspecten van de evolutie in de verslaggeving van ondernemingen*. Orbis economicus, okt. 1973
- 6 P. C. Louwers, *Openheid in de verslaggeving*. MAB nov./dec. 1970
- 7 Mr. Th. S. IJsselmuiden, *Wet op de jaarrekening*. Kluwer 1972, pag. 89
- 8 Irvin N. Gleim in *Journal of accountancy*, april 1973
- 9 rapport van Commissie toekomstverkenning - N.I.v.R.A.
en Dr. A. J. Bindenga, *Het vrije beroep van accountant* (o.a. pag. 265)
- 10 J. C. Burton, *Some general and specific thoughts on the accounting environment*. *Journal of accountancy*, oktober 1973
- 11 G. Timmer, *Welke verantwoordelijkheid draagt de accountant voor tussentijdse berichten?* MAB okt. 1968
- 12 Drs. H. B. de Mare, *Informatieverschaffing intern en extern*. Openbare les 1971